

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ФОРМУВАННЯ
БАЗОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДНЗ**

Монографія

Харків
«Друкарня Мадрид»
2015

УДК 37.014.6:005.6 – 043.83:373.2.16

ББК 74.102

Ф 79

*Рекомендовано вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 3 від 26 березня 2015 р.)*

Авторський колектив:

Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай,
О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр

Рецензенти:

Л. І. Казанцева – доктор педагогічних наук, професор, директор
Інституту соціально-педагогічної та корекційної освіти Бердянського
державного педагогічного університету;

С. М. Курінна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри дошкільної освіти Донбаського державного педагогічного
університету;

І. П. Рогальська – доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри теорії та методик дошкільної освіти Уманського державного
педагогічного університету імені П. Тичини.

Ф 79

Формування базових якостей особистості дітей старшого
дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С. Васильєва,
Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова,
В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. –
Харків. : «Друкарня Мадрид», 2015. – 330 с.

ISBN 978-617-7294-15-2

У монографії подано науково-методологічне і методичне обґрунтування процесу
формування у старшому дошкільному віці базових особистісних якостей; представлено
результати лонгітюдного дослідно-експериментального дослідження співробітниками
лабораторії дошкільної освіти і виховання особливостей становлення й розвитку в дітей
спостережливості, самостійності, відповідальності, справедливості, чуйності,
шанобливості, міжособистісної злагоди і партнерства. Серед провідних чинників
формування базових особистісних якостей у дошкільному навчальному закладі
розглядається інтегрований освітній простір.

Монографія може бути цікавою науковцям, студентам і магістрантам спеціальності
«Дошкільна освіта», педагогам, співробітникам центрів з підготовки дітей до школи.

УДК 37.014.6:005.6 – 043.83:373.2.16

ББК 74.102

ISBN 978-617-7294-15-2

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2015

© «Друкарня Мадрид», 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	
1.1. Філософсько-соціальні передумови дослідження проблеми формування базових якостей дитини старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі.....	9
1.2. Методологія вивчення проблеми формування базових особистісних якостей дошкільників.....	19
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ І РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ДІАГНОСТИКА ТА ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
2.1. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування спостережливості у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	36
2.2. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування самостійності у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	66
2.3. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	86
2.4. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування чуйності у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	119
2.5. Експериментальне дослідження особливостей прояву та формування шанобливості у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	146
2.6. Експериментальне дослідження особливостей прояву та формування міжособистісної злагоди у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	178
2.7. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування міжособистісного партнерства у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	240
2.8. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування справедливості у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ.....	278

Додатки	
Програма виховання громадянина «Я і моя Україна».....	292
Розвиваємо різні види відчуттів і сприймань старшого дошкільника (вправи і завдання з розвитку спостережливості).....	295
Оповідання, покладене в основу бесіди «Що таке відповідальність?»	
Хто за кого відповідає.....	299
Ігрові вправи з виховання шанобливості у старших дошкільників.....	305
Діагностичні матеріали вивчення особливостей прояву базових якостей у старших дошкільників	
Матеріали для діагностування проявів чуйності у дітей старшого дошкільного віку.....	312
Матеріали для діагностування проявів спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку.....	317
Матеріали для діагностування проявів справедливості у дітей старшого дошкільного віку.....	322
Подяка	325
Авторський колектив монографії «Науково-методичне забезпечення формування базових якостей старшого дошкільника у дошкільному навчальному закладі».....	328

ПЕРЕДМОВА

Ми живемо сьогодні у фантастично мінливому, нестабільному світі. Невпинно трансформуються соціальні структури, і суспільство, позбувшись консервативних рис, перестало бути гарантом будь-якої стабільності, надійності. Влучно схарактеризував труднощі нашого часу відомий психолог В. Кудрявцев: «Старий «підручник життя», за яким вчилися ще наші батьки, вже не підлягає черговому перевиданню, а новий ще не написано, та й незрозуміло, як його писати» [6, с. 70]. Повною мірою ця ситуація стосується і процесів, що відбуваються в різних ланках освітньої системи, зокрема в дошкільній.

У світлі сучасних перетворень освіта опановує новий соціокультурний простір, що визначається інноваційністю та інтеграційністю. Він не просто кардинально змінює (не питаючи, чи готові ми до цього) форми, методи навчання, реалії взаємин суб'єктів навчального процесу, – він вимагає принципового оновлення сутності найважливіших понять і категорій педагогічної науки. Зокрема, поняття освіта (від слова *освітити*, *висвітлити*) сьогодні пов'язується з процесом і результатом висвітлення, розкриття в особистості кожної людини найпотаємнішої, глибинної її суті, формування нею образу свого Я.

Таке трактування поняття «освіта» передбачає принципово іншу методологію освітнього процесу, орієнтовану на інші цінності, інше розуміння ролі особистості, яка не лише на декларативному рівні, а реально має стати суб'єктом життєдіяльності, а не тільки суб'єктом навчання на певних ланках освіти. Провідною умовою цього є пізнання, освоєння досягнень культури людства (І. Бех, А. Богуш, О. Кононко, В. Кремень, Д. Ліхачов, Й. Лернер, М. Киященко та інші).

Хоча, коли говоримо про принципове оновлення змісту означених понять, сутності сучасних підходів, іноді просто забуваємо, що у стародавній історії людства такі стани вже переживалися; ми, можливо, просто не були

готові прийняти стару істину не лише розумом, а й серцем, не були готові реалізувати її.

Наприклад, у трактаті грецького філософа Сократа, присвяченому визначенню місії виховання і вимог до професії педагога (цей документ називають сократівською клятвою педагога), ми знаходимо надзвичайно актуальні думки, що не посивіли під плином століть: «Як учитель і вихователь я зобов'язуюсь поважати і захищати від кожного своєрідність окремої дитини, виступати за її тілесну та душевну непорушність, поважати її пориви, відчувати її, приймати всерйоз; узгоджувати з нею все, що я чиню її особистості, як я робив би це з дорослим; тлумачити закон її розвитку наскільки він (закон) несе добро, і давати можливість дитині прийняти цей закон; спонукати її здібності та сприяти їм. Оберігати дитину там, де вона слабка, сприяти їй у подоланні страху і вини, злості і брехні, сумніву і недовіри, плаксивості та егоїзму, коли їй це треба. Не ламати її волю – навіть тоді, коли вона здається безглуздою, але допомагати їй поставити свою волю під контроль здорового глузду; навчати її таким чином досконалому застосуванню розуму та мистецтву пояснювати і розуміти; готувати її до прийняття відповідальності у співтоваристві і за нього; дати їй можливість пізнати світ таким, який він є, водночас, захищаючи від небезпеки, яка вона є. Дати їй пізнати, що таке і яке воно гарне життя, дати їй бачення кращого світу і міцну надію на те, що його можна досягти; вчити її тому, що вірно, а не тому, що істинно, адже «істина є лише у Бога» [3, с. 3].

Як бачимо, суть освіти і місія педагога в ній, як і тисячоліття тому, усвідомлюється як сприяння формуванню особистості людини, ліпленню нею образу власного Я шляхом привласнення культурних здобутків за допомогою різних навчальних засобів.

Отже, розмірковуючи над сутністю інноваційних процесів у сучасній освіті, ми, насамперед, повинні вбачати їх не у змістовному чи технологічному аспектах, що самі по собі є також надзвичайно важливими, а у прийнятті нової філософії освіти та відповідних їй цінностей і смислів, що

виявляються в побудові особливих взаємин суб'єктів освітнього процесу, визначенні кожним із них своєї прогресивної позиції і місії.

Абсолютно очевидно, що найголовніша умова реальних позитивних перетворень – кадри, які, як відомо, вирішують все. Педагогам важливо прийняти сутність цієї гуманістичної освітньої філософії серцем і розумом, проїнятися нею. Сучасний педагог має усвідомити психологічну сутність процесів, що відбуваються в маленькій дитині на різних етапах її дитинства, зрозуміти психологічні механізми становлення й розвитку базових особистісних якостей, опанувати технології побудови освітнього процесу в ДНЗ, який би був максимально сприятливим для особистісного розвитку дошкільників.

Проте змістове і технологічне оновлення сучасної дошкільної освіти ускладнюється відсутністю чітких орієнтирів, невизначеністю багатьох із параметрів освітнього процесу, зокрема термінологічною «розбещеністю», дидактико-методичними різночитаннями, які, за справедливими словами І. Підласого, «розхитують і без того неспокійний човен освітньо-виховних технологій» [7, с. 3].

Названі труднощі, що відчуває сьогодні кожний, хто задіяний у дошкільній освіті, зумовлюють актуальність проведеного під науковим керівництвом Івана Дмитровича Беха, директора, дійсного члена НАПН України, доктора психологічних наук, професора, дослідження з теми «Науково-методичне забезпечення формування базових якостей старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі». Співробітники лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України представили його результати в цій монографії.

Концептуальною основою проведеного дослідження є ідеї І. Беха, що визначають чіткий орієнтир сучасного виховного процесу на створення виховних ситуацій, які забезпечують морально-духовний розвиток та успішно значущу довільну поведінку особистості.

Стрижнева загальна ідея монографії й усіх складників цієї колективної наукової праці полягає у потребі забезпечити цільність і цілісність виховного процесу в дошкільному закладі, з огляду на цільність і цілісність особистості дошкільника. Погоджуємося з думкою професора К. Крутій, яка підкреслює надзвичайну важливість для фахівців сучасної освіти «строного, навіть трепетного ставлення до термінологічного поля, яке описує простір їхньої професійно-педагогічної діяльності, а також дотримання певних «залізних принципів», порушення яких переважає баланс корисного і шкідливого на бік шкідливого для фізичного, психічного і духовного здоров'я дітей» [5, с. 6].

Вагомим чинником забезпечення цілісності освітнього процесу, на нашу думку, є реалізація принципу інтеграції у формуванні змісту, узгодженні видів дитячої діяльності, форм освітнього процесу. Другий розділ репрезентує матеріали та результати дослідження особливостей розвитку та формування базових особистісних якостей у дітей старшого дошкільного віку: спостережливості (В. Рагозіна), самостійності (В. Маршицька), відповідальності (Г. Беленька), чуйності (О. Полякова), шанобливості (С. Васильєва), міжособистісної злагоди (О. Остряньська), міжособистісного партнерства (С. Нечай), справедливості (Н. Шкляр). У кожному підрозділі автори розкривають теоретичні основи формування базових особистісних якостей, структуру кожної з них, критеріально-діагностичний інструментарій її вивчення (критерії, показники, характеристику рівнів, діагностичні методики) та основи методики формування в інтегрованому освітньому просторі ДНЗ.

Сподіваємося, що практико-орієнтований зміст нашої колективної наукової праці буде корисним і працівникам дошкільної освіти, і студентам, магістрантам, і всім небайдужим до проблем сучасного дитинства.